

MOZAIK MÓDSZERTÁR TANÍTÓKNAK

Hajduné Tölgyesi Livia – Kriston-Bordi Zsuzsanna

ÚTRAVALÓ

ERKÖLCSTAN

első osztályosoknak

1

Tanítói kézikönyv

Hajduné Tölgyesi Livia
Kriston-Bordi Zsuzsanna

ÚTRAVALÓ

ERKÖLCSTAN
első osztályosoknak

1

Tanítói kézikönyv

Mozaik Kiadó – Szeged, 2013

BEVEZETÉS

Gábor Emese

ÚTRAVALÓ (részlet)

Szeresd fiam szeresd
A kenyér illatát!
Halld meg fiam, halld meg
A harang lágy szavát!

Keresd fiam keresd
Az érző szíveket!
Találd fiam, találd
Az igaz lelkeket.

Építs a föld kövéből
Szép tiszta házakat!
Alkoss az ég vizéből
Mindig folyó kutat.

Ne vess fiam, ne vess!
Az boldog, ki nevet...
Lásd meg fiam, lásd meg,
Az apró fényeket!

Ne tégy fiam, ne tégy
Semmi rosszat, sosem!
Szárnyalj fiam tovább
Az égi fellegen!

Ültesd el gyermekem
A tudás bokrait!
Legyél fiam olyan,
Ki sok embert tanít!

1. A tantárgy tanításának törvényi háttere, vonatkozása, célja, rendszere

A Nemzeti köznevelésről szóló törvény rendelkezései szerint az általános képzésben első és ötödik évfolyamokon felmenő rendszerben új, kötelező tantárgyként jelenik meg az **erkölcstan**, illetve az e helyett választható **hit- és erkölcstanóra**. A kerettantervekbe foglalt tananyag a rendelkezésre álló óraszám mintegy 90 százalékát öleli fel, 10 százalékát pedig az iskolák szabadon töltik meg tartalommal, melyet a helyi tantervekben fejtenek ki.

A kerettanterv **spirális építkezésű**, melynek lényege a rendszeresen ismétlődő, de bővülő tartalom. Az életkornak megfelelő részmák és tevékenységek alapjaiban a nagy tematikai egységek ismétlődéseire épülnek. A mindenkori fejlődési szintnek megfelelően kiegészítik és szintetizálják a gyerekek korábbi tapasztalatait. A kétéves szakaszokon belül sem a nagy témakörök, sem pedig a részmák tantervi egymásutánja nem jelent előírt tanrendi sorrendet.

A tankönyvi témafeldolgozások során elsődleges szempont volt a kerettantervben lefektetett gondolatiság és erkölcsstani üzenet követése: *„Az erkölcstan alapvető feladata az erkölcsi nevelés, a gyerekek közösséghez való viszonyának, értékrendjüknek, normarendszerüknek, gondolkodás- és viselkedésmódjuknak a fejlesztése, alakítása. [...] pedagógiai jellemzője ezért az értékek közvetítése...”*

Az erkölcsi nevelés tanórai keretek közötti bevezetése alapvetően hasznos és jó gondolat. Az iskolai rendszerben eddig bevált erkölcsnevelési gyakorlatot, amely minden tantárgyban jelen van, kiegészíti egy olyan óra, amelyen a gyerekek szervezett keretek között – a kerettantervi tematikai egységek által rendszerezve – saját maguk megismerésével töltik az időt. Heti egyszeri alkalommal játékos, beszélgetős órán ismerkednek önmagukon keresztül a közösségi élet alapvető normáival, az íratlan (szokások, hagyományok) és az írott szabályok (pl. Házirend) hatásaival. Fontos szempont az erkölcstanórákon a drámapedagógia lehetőségeinek felhasználása, mivel a szerepjátékok által gyakorlati szinten is megtapasztalhatók.

talhatják a sztereotípiák előnyeit, hátrányait, és az egyedi helyzetek különféle előfordulási lehetőségeit.

A mesevilág fantáziája és a valós élet tudatossága még keveredik bennük, ezért hasznos és fontos a változatosság, a versek, népmesék, népi bölcsességek (pl. közmondások, találós kérdések) értelmi és érzelmi intelligencia fejlesztésére használható erkölcsnemesítő üzenete.

Mit érthetünk erkölcsstan alatt?

Az erkölcsstan az adott társadalom általánosan elfogadott íratlan szabályainak és alapvető értékeinek a gondolkodási rendszerre gyakorolt hatása, amely a közösségi életre nevelést segíti elő. A társadalmi együttélést megalapozó értékek lényegében minden kultúrában megtalálhatóak.

Az ember a szabad választás jogával felruházott, értelemmel és akarattal rendelkező, állandó fejlődésben lévő személy; a tetteiért felelős erkölcsi lény.

A tantárgy középpontjában a formálódó gyermeki személyiség áll. Az erkölcsstanórákon a gyerekek játékos formában, a drámapedagógiai módszerek felhasználásával és a kritikai gondolkodás fejlesztése által ismerkednek meg a társadalmi normarendszer alapértékeivel. Az olykor irányított, alkalmanként kötetlen beszélgetések folyamán az énközpontúság és a közösségi élet összeegyeztethetősége áll a feladatmegoldások középpontjában. Cél az önálló gondolkodásra nevelés, a közösségi életbe való beilleszkedés segítése, valamint a viselkedéskultúra fejlesztése.

A gyermekek az erkölcsnevelési folyamat fontos alapjainak megismerését intézményesített formában az óvodai, játékos feladatokkal kezdik meg, majd az általános iskolai nevelés folyamán sajátítják el azt.

Az erkölcsös viselkedés és a normakövető magatartás különböző szintjeivel ismerkedve juthatnak el saját értékrendjük megalapozásához, azon keresztül pedig a társadalmi értékek megismeréséhez és azok elfogadásához.

Az erkölcsstanóra a közösségi életre nevelés alapjaira, az önmagáért és másokért felelős döntéshozatal lehetőségeire hívja fel a gyerekek figyelmét. A pedagógus felelőssége abban teljesebb ki, hogy mit és milyen mértékben tart a tantárgy és társadalom összefüggéseit tekintve előhívható és továbbadható értékeknek: a *test – lélek – szellem* egységének szellemében.

Az erkölcsstanóra feladata:

- **erkölcsi kulcsértékek** megismerése és fejlesztése (személyes – társadalmi – környezeti);
- **erkölcsi érzék** alakítása (önismeret, emberismeret);
- **értékes, helyes viszonyulás fejlesztése** (önmagához, másokhoz, a társadalomhoz, a természethez);
- **értékdilemmák**, határhelyzetek tudatosítása (választás, döntés);
- **erkölcsi érvelési módok**, önálló, felelős döntéshez szükséges attitűdök és készségek fejlesztése.

Az **érték** megközelítési lehetőségei:

Érték valaminek/valakinek az a (jó) tulajdonsága, amely az egyén számára különös jelentőséggel bír.

Értékítélet egy tárgy, idea stb. és egy adott mérték között a gondolkodó ember által alkotott vélemény; ez a környezete és a közötté kialakult viszony alapján jön létre, amelyet saját szubjektumán keresztül pozitív vagy negatív minősítéssel lát el.

Értékkörzés és -közvetítés: az erkölcsös magatartás kialakításához hallgatólagos és meggyezően alapuló viselkedési normák fejlődtek ki, amelyek betartása mindenkinek érdekében áll.

Ön- és közérték az a személy (erkölcsös ember), aki a környezete által képviselt vagy tanított normák összessége szerint él, és ennek megfelelően cselekszik.

Személyes értékek:

- önmagunk megértése, erősségeink és gyengeségeink megismerése;
- az önbecsülés és az önfegyelem kialakítása;
- a tehetségünk és a képességeink adta lehetőségek jó értelemben való használata;
- az önbizalom és az önkontroll egyensúlyának kialakítása;
- a felelősség vállalása a döntéseinkért;
- a boldogság keresése (önelfogadás és az élet kiteljesítése);
- az okosság és a tudatosság fejlesztése;
- bátorság a saját gondolatok, cselekedetek felvállalásához;
- hitelesség, hogy a közvetített értékek, vélemények meghallgatásra és elfogadásra találjanak;
- akaratszabadság az önállóság és a vélemény kinyilvánításához;
- mások tisztelete fajra, nemre, társadalmi csoportra vagy képességre való tekintet nélkül;
- törődés másokkal és az irántuk való udvariasság gyakorlása;
- hűség, bizalom és barátság;
- szeretet, elfogadás;
- együttműködés másokkal és az önzetlenségre való képesség;
- türelem, tolerancia és a konfliktusok békés megoldására való képesség.

Az erkölcsstanóra kapcsolata más tantárgyakkal

Az erkölcsstanóra szervesen illeszkedik az iskolai rendszerbe: *érték- és fejlesztésközpontú*, az egyéb tantárgyak ismereteire építkezve. Az erkölcsi kategóriák szakonkénti értelmezése és jelentéstartalmának időszakos újrendezése, az életkornak megfelelő megtapasztalása és tudatosítása által jeleníthető meg. Személyes tapasztalatokon, reflexiókon és az önálló véleményen nyugszik. Az erkölcsstanórán a pedagógus saját belátása szerint kapcsolódik ezekhez az ismeretekhez.

Az erkölcsi nevelés során a gyerekek megtapasztalják az önálló és felelős gondolkodás alapvető szükségességét; a cselekvéseik tudatos irányítására való odafigyelést; megértik ezen folyamatok döntéseikre való hatását. A vitakultúránk fejlődése által identitástudatuk erősödik, míg erkölcsi érzékük fokozatos mértékben idomul közösségük értékrendjéhez.

2. Az erkölcs és az etika helye és szerepe a filozófiai tudományok körében

Hogyan fejleszthető az erkölcsi érzék? Az önkifejezésre való igény felkeltésével, a hétköznapi történésekre való rácsodálkozás lehetőségének megteremtésével, és a kritikai gondolkodás fejlesztésével. Ehhez nyújtanak segítséget a gondolatindító beszélgetések, a játékok közben felszabaduló örömteli érzések, és a valakikhez tartozás (alkalmazkodás) igénye.

A filozofálás alapja a mindennapi gondolkodás, a tanulás előtti tapasztalás, a valamire való rácsodálkozás, a kételkedés, a válaszkeresés a hétköznapok történéseire. Az erkölcsstan mint tantárgy nem önmagáért való, hiszen minden órán jelen van az erkölcsi nevelés hatása. Interdiszciplináris jellege miatt feltétlenül fontos szólni a gondolkodás (bölcsség) szeretetére való nevelésről.

Etikai alapfogalmak:

A **filozófia** mint tudomány az ókori görög kultúra által lett közismert Európában. Jelentése: *philein* – szeretni, törekedni; *sophia* – a készség vagy ügyesség valamely fajtáját, egy magasabb rendű tudást jelenít meg, amely az erényt és az élet művészetét foglalja magába.

Az **etika**, a görög *ethosz* – a szokás, hagyomány, illem szavakra vezethető vissza, mely eredetileg az állatok legelőjét jelentette, majd átvitt értelemben az ember szokásos lakhelyét, a közös lakhellyel összefüggő *kapcsolatok értékjellegét* fogalmazta meg. A társadalmi normákhoz való alkalmazkodás, az ember egyedi jellegzetessége, az *éthosz* – karakter, jellemszilárdság. A cselekvés (*praxisz* – gyakorlat) önmagában érték, ezáltal az emberi cselekvésnek értékjellege van, amely felelősséggel jár. „Az ember természeténél fogva társas élőlény” (Arisztotelész), miáltal szüksége van arra, hogy a közösség teljes értékű tagja lehessen.

Az etika alapjai: az erkölcs és az erkölcsösség. Az **erkölcs**, azoknak a szabályoknak (erkölcsi normáknak) és értékeknek az összessége, amelyek általánosan elfogadottak egy adott társadalomban. *Erkölcös magatartásról* beszélünk, ha a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás az ember saját akaratából történik.

A latin *mos* szó alapjelentése: *akarat*. *Morális viselkedés* a társadalmi erkölcsök elfogadása és gyakorlati megvalósítása, az egyén belső értékrendje, szemlélete által, amennyiben a közösség javát szolgálja. Ebben az értelemben a tudatos cselekedet szabad, ezért erkölcsileg jó is.¹

Az **erény** a tudatosan jóra törekvő ember sajátos minősége. Az erények olyan pozitív készségek, amelyek segítenek a jó felismerésében, ugyanakkor nem válik általuk tévedhetetlenné az ember. A *négy alapvető erény* Platón elmélete alapján alakult ki. Szerinte az ember célja a harmóniában teljesedik ki: az *igazságosság, a bölcsesség (okosság), a bátorság, valamint a mértékletesség* együttes hatása által.

„A kiteljesedett, jó ember adottságainak és képességeinek belső rendjét igazságosságnak nevezi. Akkor jön létre, ha az emberi képességek mindegyike (értelmi, érzelmi, vággyódó lélekrésze) kifejti sajátos működését. A bölcsességgé tisztult és birtokba veszi az indulatokat úgy, hogy ez bátran legyőzze az ész követelményével szembeni ellenállást, és mértékletesen irányítsa a vággyakat.”²

3. A kézikönyv használatáról

Kézikönyvünk óráról órára, feladatról feladatra haladva kíván szakmai segítséget nyújtani az új tantárgy órai munkájának tervezéséhez és annak megvalósításához.

Az egyes órák témájához nem óraterveket, óravázlatokat kínálunk, hanem a tanórákra való felkészüléshez, az órák megtartásához felhasználható kérdéssorokat, játékokat, módszertani ötleteket gyűjtöttük össze. A bőséges kínálat azonban nem jelenti azt, hogy mindegyiket meg kellene valósítani az alkalmanként rendelkezésre álló 45 perc alatt. A tankönyv feladatai mellett félkövérrel, a kiegészítő feladatok mellett dőlt betűkkel jelöltük a javasolt időtartamokat. A tanulócsoporthoz összetételének, aktuális hangulatának függvényében lehet igény szerint kiválasztani a szükséges kérdéseket, játékokat, meséket, melyek kiegészítik a tankönyvi feladatok kapcsán indított beszélgetéseket. A tananyaghoz készült részletes tanmenet megtalálható a kézikönyv végén, és elektronikus formában elérhető a www.tanmenet.hu oldalon.

¹ Vö. Nyíri Tamás: *Alapvető etika*. Szent István Társulat, 1994.

² Nyíri Tamás: *Alapvető etika*. Szent István Társulat, 1994. 101–102. o.

A kézikönyvben eltérő formátumban jelennek meg:

- **A B C**... a tankönyvi kérdések feldolgozásához tett javaslatok;
- *a tanulók számára feltett kérdések*;
- a tanítóknak szóló, a feldolgozáshoz javasolt ötletek, gondolatok;
- **színes, félkövér betűkkel jelöljük az egyes feladatok, beszélgetések célját.**

3.1. A tankönyvről

Az 1. osztályosoknak szóló Erkölcstan tankönyv figyelembe veszi a **tanulók korosztályuknak megfelelő lelki és szociális érettségi szintet**. Eppen ezért jellemzően olyan feladatokat tartalmaz, melyekhez nincs szükség a tanulók olvasási vagy íráskészségére. A tankönyvben megjelenő utasítások megfogalmazása rövid, egyszerű, érthető; ezeket felolvasva ismertetjük a tanulókkal a feladatot.

A tankönyvben helyet kapó feladatok

- egyrészt segítik az **erkölcsi kérdések** megjelenítését, megértését, a velük kapcsolatos beszélgetések indítását és lefolytatását;
- másrészt az iskolai tanulás és **személyiségfejlődés** szempontjából **kritikus** jelentőségű **készségeket** is fejlesztik. Az olvasás- és írástanulás megkezdéséhez elengedhetetlen a *beszédhanghallás*. A nyelviileg közölt információk vételének egyik meghatározó tényezője a *relációszőkincs* fejlettsége; a tudásszerzés, a tanulás, gondolkodás kritikus feltétele pedig többek között a *tapasztalati következtetésnek* és a *tapasztalati összefüggés megértésének* a fejlettsége. Az eredményes iskolai beilleszkedés, tanulás további döntő kritériuma a kortársakkal és a felnőttekkel való társas kapcsolatok kezelésének fejlettsége, az ún. szocialitás (elemi szociális motívumok és készségek).

A tankönyv ismeret- és feladatmennyisége arányos a tanulók befogadókészségével és a rendelkezésre álló idővel. Az egyes órákra tervezett feladat- és beszélgetéssorok alapján **egy órát 4-6, egyenként 8-10 perces egységre bonthatunk**. Ez megfelel annak az időnek, ameddig az adott korosztályhoz tartozó tanulók egy témára képesek koncentrálni. Természetesen, ha egy-egy téma nagyobb érdeklődést vált ki vagy komolyabb beszélgetés alakul ki a kérdések kapcsán, az időt az adott tanulócsoporthoz igényeinek megfelelően alakíthatjuk.

Mindegyik nagy fejezethez legalább két **történet feldolgozása** tartozik. A témához kapcsolódó szövegek megtalálhatóak a tankönyv végén. A tankönyvben az órai anyaghoz való elhelyezésük nem indokolt, tekintettel arra, hogy a tanulók nem tudnak olvasni. A szövegek feldolgozása néhány a tankönyvben is megjelenő kérdés vagy feladat megválaszolásával kezdődik, majd a kézikönyvben megtalálható kérdéssorral folytatható. A szövegek esetén a legfontosabb az **erkölcsi tartalom** kibontása, de első osztályosokról lévén szó az **elsődleges szövegértést** ellenőrző kérdések is segítik a feldolgozást.

Az egyes leckék végén megtalálható néhány, a témához kapcsolódó mese címének felsorolása. Ezek a mesék lehetőséget adnak a történetek erkölcsi vagy az óra anyagával kapcsolatos tartalmának felismerésére, de nem célunk a szöveg módszeres feldolgozása.

A tantárgy tanításához javasoljuk a tankönyv mellett egy füzet használatát. Az **A/5-ös méretű fekvő, sima vázlatfüzet** lehetőséget ad az önálló rajzok elkészítésére, a gyűjtőmunka során gyűjtött képanyag rögzítésére.

Egyes feladatokhoz fényképekre, családi fotókra lenne szükségünk, de tudjuk, hogy napjainkban a családok képgyűjteményüket már digitális formában tárolják. Ilyen esetekben természetesen nem várjuk el, hogy az elektronikusan megőrzött képeket kinyomtatva küldjék be a szülők. Amennyiben az iskola rendelkezik interaktív táblával vagy számítógéppel és kivetítési lehetőséggel, az elektronikus formátumnak a bemutatása nem okoz gondot.

Már az iskolai élet kezdetén megbeszélhetjük a szülőkkel, hogy az ilyen módon megörökített dokumentumokat elektronikus adathordozón (pl. pendrive, CD vagy DVD lemez, SD-kártya) is magukkal hozhatják a gyerekek. Erre senkit nem lehet kötelezni, számunkra nyilvánvaló lehetőség a papíralapú anyaggyűjtés, de nem szabad elfelejtenünk, hogy 21. századi gyerekeket tanítunk, akik számára az adattárolás és -hordozás elektronikus módja nem idegen.

Az órák végén házi feladat-javaslatokat adunk. A gyerekek az órai játékos feladatvégzések során közösen dolgoznak. A házi feladat lehetőséget nyújt arra, hogy az otthoni munka közben egyedül is átgondolják, amiről az órákon beszélgettek.

3.2. Digitális tartalom alkalmazása

A hagyományos és bőséges táblai szemléltetés mellett, amennyiben a lehetőségek adottak, élvezetesebbé, színesebbé tehetjük az órákat interaktív tábla vagy számítógéppel vezérelt projektoros kivetítés használatával. A Mozaik Kiadó digitális oktatási rendszere, a **moza-Book** keretében a kiadvány interaktív változata hozzáférhető a használók számára. A **mozaBook** a hozzátartozó keretprogrammal együtt ingyenesen letölthető a kiadó honlapjáról (www.mozaik.info.hu).

Az **interaktív tankönyv** lehetőséget nyújt a képek, szövegrészek kiemelésére, hogy a gyerekek előtt azok jól látható méretben jelenjenek meg. Mód nyílik a programba épített különböző **interaktív táblai** eszközök használatára, pl. médiatár, dobókocka, füzet stb.

Előzetes felkészülésünk során a digitális tankönyvet kiegészíthetjük képekkel, feladatokkal, előre elkészíthetjük a táblára szánt feladatokat a program kínálta **digitális füzetbe**. Az így elkészített anyagok megkönnyítik és meggyorsítják az órai munkánkat, a hagyományos táblaképpel ellentétben maradandóak, azokra a későbbiek során bármikor visszatérhetünk.

3.3. Piktogramok a tankönyvben

Játsszatok!

Az egyes témákhoz kapcsolódó játékleírások az óra anyagához kapcsolódó kézikönyvi fejezetben találhatóak.

Beszéljétek meg!

A témához kapcsolódó beszélgetés általában a feladatot nyitó kérdésből vagy a tankönyvi illusztrációból indítható. Az óra anyagához kapcsolódó kézikönyvi fejezetben találhatóak azok a kérdések, melyek az egyes témák feldolgozását segítik.

A füzettedben dolgozz!

A füzetben megoldandó rajzos, színezős feladatok mellett található jel a gyerekek számára megkönnyíti az utasítás megjegyzését.

Gondolkodjatok együtt!

Az erkölcsi problémák végiggondolásának jelzésére használt jel. Az ehhez kapcsolódó beszélgetések az „elgondolkodtató”, a közösségi életbe való beilleszkedést segítő témák megtárgyalására utalnak.

Hallgassátok meg!

Az egyes feladatokhoz kapcsolódó szövegek, mesék tanítói bemutatására utaló jel.

Csoportokban dolgozzatok!

A csoportmunka jele magában hordozza a szükséges csoportalakításra való utalást is.

4. A tantárgy tanításának legfontosabb tantárgy-pedagógiai módszerei

4.1. A gyermekfilozófia (Beszélgetős óra)

Az erkölcsstanórai beszélgetések érdekesebbé és kreatívabbá tétele érdekében **érdemes megismernedni a kritikai gondolkodásra ösztönző pedagógiai módszerrel: a gyermekfilozófiával.** Ezt a módszert *Matthew Lipman*, amerikai professzor dolgozta ki a 6–18 éves diákok számára: „...a kérdezősködő diákok [...] **Megtanulják, hogyan vigyék tovább az általuk feltett kérdéseket,** és ez elvezeti őket ahhoz, hogy megtanuljanak önállóan gondolkodni. [...] Ha azonban a diákok **kérdező közösséggé szerveződnek,** akkor *minden egyes hozzászólás más-más nézőpontból mutatja be a szóban forgó témát,* és ez **önálló gondolkodásra készíteti a diákokat** függetlenül attól, hogy a csoport az éppen megvitatott témában konszenzusra jutott-e vagy sem.” (*M. Lipman*)

Az önálló gondolkodásra nevelés és beszélgetésösztönző pedagógusi tevékenység lényege Szókratész bábáskodó módszerére épül. Szókratész párbeszéd formában irányította beszélgetőpartnerei gondolkodását. Bábáskodó (*gondolatokat világra segítő*) tevékenysége során kérdéseivel képes volt a beszélgetőfélben rejtőző véleményt napvilágra segíteni, majd az így megfogalmazódott álláspont életképességét velük tüzetesen megvizsgáltatni. A párbeszéd folyamán bebizonyította, hogy bárki képes saját gondolatai helyes megfogalmazására.

A bábáskodó módszer szempontjai a következők alapján foglalhatóak össze a moderátor/ pedagógus irányító (olykor provokatív) jellegű kérdéseivel segítve:

- a témakör megközelítése, feltérképezése, megértése;
- a következtetések levezetése;
- a kritikai elemzések értelmezése, az ismeretek rendszerezése;
- pontos megfogalmazásra való ösztönzés;
- értékközpontú gondolkodásra nevelés;
- szövegterjedelem és időkorlátok felismerése;
- bizonyítási eljárások alkalmazása;
- álláspontok egyeztetése, konszenzuskeresés;
- a közösség minden tagjának – hallgatagabb tanulók – bevonása.

Az erkölcsstanórai munka folyamán a moderátori szerepben együttműködő pedagógus a tanulóra **a tanulási folyamat aktív résztvevőjeként** tekint, aki a vitakultúra fejlesztése során kialakuló képességek alapján alkalmassá válik:

- kérdésesre,
- mérlegelésre,
- próbálkozásra,
- vitatkozásra,
- útkeresésre,
- önálló döntésre.

A vitakultúra fejlesztése során kialakuló képességek:

- az *érvelés* képessége: saját vélemény indoklása, következtetések levonása, magyarázatok megfogalmazása, vélemények ütköztetése;
- a *kreatív gondolkodás* képessége: gondolatok generálása, hipotézisek alkotása, alternatívák és innovatív megoldások keresése;
- az *értékelés* képessége: információk értelmezéséhez saját, és mások döntéseinek minősítése;
- a *tudatosság* képessége által juthat el a jó döntésekig, és azok felelősségteljes alkalmazásáig.

Az **erkölcsi dilemmákkal** való találkozás során olyan döntéshelyzetekkel ismerkednek meg a tanulók, amelyekben különböző, sokszor egymást kizáró reakciók közül választanak, valóságos vagy vélt problémákhoz kapcsolódóan. A folyamat alapjainak megvizsgálása:

- **Mik a lehetőségek?**
- **Mit tennék legszívesebben?**
- **Mit kell tennem?**
- **Mi befolyásolja a döntéshozatalt?**

A bábáskodó módszer kiválóan alkalmas a vitakultúra fejlesztésén keresztül bizonyos helyzetek vagy fogalmak értelmének rávezető megértésére. Például a mesék alapján megbeszélhető: *Kire mondjuk, hogy „hős”? Lehet-e egy hős negatív, vagyis „nem jó”? Ez esetben biztos, hogy hősnek tekintendő? Mitől hős a hős?*

A gyermekek gondolkodása már kicsi korban is hallatlanul érdeklődő és kreatív. Jó néha rácsodálkozni a nyiladozó értelem izgalmas kérdésfelvetéseire, és a reakciókra.

A gyermekfilozófia a kölcsönös tiszteleten és az egymásra figyelés jegyében zajló **interaktív pedagógiai módszer**.

4.2. A játék szerepe a nevelési-oktatási folyamatban

Az iskolai élet hirtelen változást hoz a gyermekek életében, ezért nagy szerepet kapnak azok a pedagógiai módszerek, melyek könnyebbé teszik az óvodából iskolába való átmenetet és az iskolakezdést.

A játék a gyermekek mindennapjainak alapvető része. Számukra bármilyen tevékenység lehet játék, bármely élmény válhat játék kiindulópontjává. A játék fejleszti a gondolkodást, az ismeretek rendszerezését, és segíti a szimbólumalkotás kialakulását. Játék közben a gyermek tanul, az így szerzett tapasztalatai mélyen bevésődnek.

A játék során optimális körülmények között az erkölcsstan szempontjából fontos módon:

- Fejlődik a megismerőtevékenység, bővül a valóságról alkotott képzet.
- A játzó gyermek a korábban megfigyelt szerepeket utánzással valósítja meg.
- Alakul a norma-, szokás-, és szabályismeret.
- A gyermek segít másokat, elfogadja mások segítségét.
- Fejlődik az együttműködés, a bizalom.
- Megtanulja elviselni és megtanulni a sikert és a kudarcot.
- Fantáziavilága megjelenítésével fejlődik a kreativitása.

A **drámajátékok** megkönnyítik a tanulók számára a beilleszkedési folyamatot. Ezeknek a játékoknak a különleges értéke a közösségépítő erejében rejlik. Fontos szempont az alkalmazásuk során, hogy nem kell hozzá más, csak maga a gyermek és a játékot irányító, gyermekekkel együtt játszó pedagógus.

A drámajáték-vezetés feltételezi a gyermekkel együtt gondolkozó és játszó nevelő jelenlétét és annak kreatív személyiségét is. A drámajátékok során a gyermekek sikerélményhez jutnak, oldódik a szorongásuk, magabiztosabbá, aktívabbá válnak, gyakran tudatosan figyelnek arra, hogy jónak, ügyesnek tartsák őket. A játékok fejlesztik a beszéd- és utasításértést, a szabálykövető magatartás alapjait játékosan ismerhetik meg. A **situációs szerepjátékokból** az adott situáció megoldására vonatkozó következtetéseket vonhatnak le, tanulhatnak belőlük, a játék során szerzett tapasztalataikat a hétköznapi életben is alkalmazni tudják. Az **életjátékokkal** elsődlegesen a mindennapi élethelyzetekben megjelenő kapcsolatteremtési situációk megtanulása, gyakorlása, ezáltal az önállóság, magabiztosság növelése a cél.

A javasolt játékokban a szerzők az adott feladathoz, témakörhöz szorosan kapcsolódó, egyszerűen megtanulható, tantermi körülmények között könnyen megvalósítható játékokat gyűjtöttek össze. Ezek megvalósítása természetesen nem kötelező, ezt az osztály tanítója helyettesítheti is más, odaillő játékkal a saját repertoárjából, azonban a játéktevékenység elhagyását nem javasoljuk.

A játékok jelentős részének indításához egy-két kijelölt játékos kell. Hogy minél igazságosabb legyen a kiválasztásuk, a játékos kisorsolása vagy az egyszerű kijelölése mellett alkalmazhatunk **kiszámoló mondókákat** is. Az iskolai élet bevezető időszakában sok-sok memoritert tanítsunk a gyerekeknek, ezek között hangsúlyos szerepet kaphatnak a kiszámolók, mondókák, amelyeket a későbbiekben játékokhoz gyakran használhatunk. Az óvodából érkező gyermekek valószínűleg több kiszámolót is ismernek, emlékeznek a hagyományos, egyszerűbb kiolvasókra, de bátran tanítsunk és alkalmazzunk hosszabbakat is. A változatosság és a hagyományápolás érdekében összegyűjtöttünk néhány kevésbé ismert népi mondókát is. A kínált szövegek maguk is változatos erkölcsi tartalmakat hordoznak, így akár az egyes témaköröknek megfelelő mondanivalójút is választhatunk. A mondókák megtanulása fejleszt a memóriát, bővíti a szókincset, tartalmuk külön beszélgetés témája is lehet.

Gyertek menjünk iskolába,
Öltözzetek szép ruhába!
Ensz, pensz, tomaki,
Te maradtál ideki!

Kicsi fazék, kicsi tál.
Kicsi Gyöngyi mit csinál?
Húslevest főz ebédre,
Mama lesz a vendége.

Szivárvány van az égen
A kezemmel nem érem.
Létrát teszek, elérem.

Kis állat a hangya,
De nagy a szorgalma.
Szorgalmas a méh is,
Ilyen leszek én is.

Egy kettő, három, négy, öt,
Nagymama harisnyát köt.
Se nem kicsi, se nem nagy,
Ez a kislány kimarad.

Egy, kettő, három, négy, öt,
Mariska harisnyát köt.
Hogy ne legyen se kicsi, se nagy,
Te meg rózsám, kint vagy!

Egyedem-begyedem tengertánc
Hajdú sógor, mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
csak egy karaj kenyeret.

Szita, szita, sűrű szita,
Holnap megyünk a malomba.
Ma szitalunk, holnap sütünk,
Aztán majd kenyeret eszünk.

Munkácson vót egy kis bót,
abban mindenféle vót.
Tenta, penna, papiros,
eridj ki, te kis piros!

Fű, fű, fű,
Szép zöld fű,
Eredj ki te zöldfülű!

Kiugrott a gombóc a fazékból,
utána a molnár fazekastul,
stul, stul, stul,
fazekastul.

Korán kelni, énekelni,
Nincsen ennél jobb tán semmi.
Későn kelő jó barátom,
Neked is csak ezt kívánom.

Sári, Mária, Ica, Vica
ki lesz most vajon a cica?
Se nem Ica, se nem Vica,
hanem te leszel a cica!

Száll a madár a házra,
Annak az ajtajára.
Kipp-kopp, kopogó,
Meg is van már a fogó!

Tüske-tüske, akáctüske,
Ess bele a főzőüstbe,
Főzzön meg a jó-boszorka,
vigyen el a tarka szarka!
Tüske-tüske akáctüske,
Slutty.

Sütőben a tökmag
Befűtöttünk tegnap
Ropog, pattog öt nap
Megégett a tökmag.

Elmúlt a nyár, itt az ősz,
szőlőt őriz már a csősz
Kipattant a búza szeme,
Vajon a babám szeret-e
Ha nem szeret, megbánja,
másnak leszek babája.

Réce ruca, vadliba,
Jöjjenek a lagziba.
Hozzanak villát, kanalat,
Nehogy éhen maradjanak.
Ha nem jönnek, maradnak,
Otthon is jóllakhatnak.

Palacsinta, cukorhab,
A kiskutya megharap.
A kaszások kaszálnak,
Megpihenni megállnak.
Cserebogár, kaszanyél,
A veremben ki beszél?
A bundámat od'adom,
Eresszetek szabadon!
Nem köll nekem köpönyeg.
Aki sír az rossz gyerek.
Farkas koma, csitt legyen!
Ha a vadász elmegyén,
Kiengedlek, hallahó!
Ha te leszel a hunyó!

Lementem a pincébe
Vajat csipegetni,
Utánam jött apám, anyám
Hátba veregetni.
Nád közé bújtam,
Nádsípót fújtam,
Az én sípom így szólt:
Dí, dá, dú...
Te vagy az a nagyszájú.

Nem köll nekem köpönyeg.
Aki sír az rossz gyerek.
Farkas koma, csitt legyen!
Ha a vadász elmegyén,
Kiengedlek, hallahó!
Ha te leszel a hunyó!

Piros alma csüng a fán,
szakítsd le te barna lány.
Leszakítom, megeszem,
mert az almát szeretem.

Mag, mag, búzamaz,
benne aluszik a nap.
Meleget a napfény ad,
aranyat a nyári nap.
Mag, mag búzamaz,
nőjél, nőjél hamarabb.

Csiteri, csütöri csütörtök,
dinnyét lopott az ördög.
Nadrágjába dugta,
nem fért a pokolba.
Öreg pásztor meglátta,
móresre tanította.

Hétfőn hentereg,
Kedden kecmereg,
Szerdán szendereg,
Csütörtökön csak csücsül,
Pénteken párnára dül,
Szombaton szundít szorgosan,
Vasárnap horkol hangosan.

Elment a tyúk a vásárra,
Batyut kötött a hátára.
Elfelejtett jegyet venni,
Le kellett a batyut tenni.
Megjött a tyúk sülvé-főve,
Többet nem ül az ülőre!

Kert alatt a macska
szemét pillogtatja.
Elvesztette gombostűjét,
A kutyára fogta.
A kutya azt mondta,
Hogy ő el nem lopta.
Inc, pinc, kalapinc,
Te vagy odakint!

5. Az értékelés

Az erkölcsstanórák feladatai és beszélgetései a **tanulói tevékenységre** épülnek. Elengedhetetlenül fontos a gyermekek munkájának **flyamatos** figyelemmel kísérése, miközben a tanító gesztusokkal, személyre szóló dicsérettel, tanácsokkal, útmutatásokkal, figyelemfelhívással értékeli. Fontos az **önértékelés** mielőbbi bevezetése is azért, hogy a kisgyermek meg tudja ítélni saját teljesítményét, sikerét, illetve esetleges kudarcát. Az egyes tankönyvi feladatok megoldása után minden alkalommal legyen lehetőség a munka ellenőrzésére, és az osztály szokásendjének megfelelő jutalmazásra (pl. pont, pecsét, matrica). Az eredményes feladatmegoldáshoz – kezdetben a tanulói olvasáskészség hiánya miatt – szükséges a tanító pontos és egyértelmű feladatadása, útbaigazítása, a megfelelő szövegek felolvasása.

Az erkölcsstan tantárgy félévi és év végi értékelésének módját a tantestület döntése után az iskola pedagógiai programjában a Köznevelési törvény szabályozásának figyelembevételével kell rögzíteni. Ezek után az minden – a tantárgyat tanító – pedagógus számára a megadott formában kötelező.

A gyermek évközi haladásáról a tanító **írásbeli tájékoztatást** ad a szülőnek. A **szöveges értékelés** elsődleges szempontja, hogy a tanuló hogyan vesz részt a közös munkában. Értékelő gondolatainkban a **pozitívumok** visszajelzésén, megerősítésén legyen a hangsúly.

Az erkölcsstan tantárgy értékelésének alapja nem a tárgyi tudás definiálása, sokkal inkább az órai aktivitás, érdeklődés.

A kerettantervben meghatározott **tematikai egység nevelési-fejlesztési céljait** figyelemmel kell kísérni, az adott szakasz, időegység lezárásáig a tanulóknak az abban foglaltakat el kell sajátítaniuk. A **kulcsfogalmak, fogalmak értelmének** megismerése után képessé kell válniuk korosztályuk szintjén – a normakövető magatartáshoz köthető mértékben – ezeknek a saját szavaikkal való megfogalmazására.

Néhány fontos szempont, az erkölcsstan tantárgy értékelésével kapcsolatban:

- A pedagógus szemlélete, bárminemű beállítódása nem kérhető számon a gyerekeken.
- A tanuló helytelen viselkedése miatt nem adható elmarasztaló értékelés!
- Az értékelésben ne jelenjen meg megtorló, fegyelmező jelleg!
- Hirtelen felindulásból ne értékeljük az erkölcsstanórai munkát!
- Az órai munkán kívül történő események ne befolyásolják az erkölcsstan tantárgy értékelésének szempontját!

13. Társaim – ők és én (Összefoglalás)

Tankönyv: 28.

Ráhangelés

(8–9 perc)

Az 2. fejezet összefoglaló óráján beszéljünk a fejezetnyitó képsorról, (tk. 15. oldal) a képek kapcsán **idézzük fel** a korábbi témaköröket, beszélgetéseket, esetlegesen a felmerült vitás pontokat, kedvenc játékokat. Lehetőség van arra is, hogy a fejezet feldolgozása során esetleg elmaradt feladatokkal is foglalkozzunk, vagy korábbi megkezdett, vagy esetleg idő híján elmaradt beszélgetéseket folytassunk.

Játsszunk mozdulatkört! Álljunk körbe! Az első tanuló mutasson egy mozdulatot, a mellette lévő ismétlje meg, majd az őmellette álló is, és így tovább, amíg a mozdulat körbe nem ér! Ha körbeért, a következő tanuló indítson új kört. A játék közben egymásra figyelünk, a mozdulattal kapcsolatot teremtünk a mellettünk állókkal.

A feladat során – az elmúlt órák tapasztalatai és régi-új élményei hatására – megfigyelhető, hogy ki milyen szinten kezeli személyes szféráját, és mennyire nyitott vagy zárkózott a társakkal való együttműködésre. Az érzelmi intelligencia fejlődéséhez hozzátartozik, hogy mennyire nyitott társai problémáinak vagy örömeinek megértésére, hogyan kezeli a sajátján kívüli közösségi élet személyes hatásait.

Az óra folyamán alkalmazhatják a már ismert *Figyelem házikó* jelet.

Mivel foglalkoztunk az elmúlt órákon?

Milyen témákat érintettünk a beszélgetésekben?

Melyik téma tetszett neked a legjobban?

Melyikről lenne kedved még beszélgetni?

Az óra témája

Ma felidézzük, hogy mivel foglalkoztunk az elmúlt hetekben az erkölcsstanórákon.

1. Játssz el a padtársaddal egy utcai jelenetet! A szerepeket sorsoljátok ki! A játék végén beszéljétek meg az osztállyal közösen a következőket: (5–6 perc)

- Honnan lehet tudni, hogy kivel szabad szóba állnod?
- **A** Miből látszik, hogy ki szorul igazán segítségre?
- **B** Kihez lehet fordulni, ha bajba kerülsz az utcán?

Lehetséges megoldások erre a feladatra (3–4 perc):

- választanak maguk közül rendőröket, tanító néniket és szülőket, akik elmagyarázzák a veszélyhelyzeteket más-más megközelítés szerint.
- bábozni kezdenek, és maguk mondják el a játékaiknak, hogy mire figyelnek, ha az utcán, játszótéren tartózkodnak (így elmesélhetik félelmeiket is).

Fontos, hogy a kapcsolatteremtés lehetőségei és kockázatai megfelelő hangsúlyt kapjanak, a gyerekek idejében megjegyezzék ezeket. A 9. lecke képei emlékeztetőül szolgálhatnak (tk. 20–21. oldal).

Kérjünk előzetes ötleteket a gyerekektől a jelenetekhez! Pl.

- Hazafelé megy az úton, valaki megállítja, és egy közeli üzlet után érdeklődik.
- A buszmegállóban várja a buszt, és egy idős néni beszélgetni kezd vele, mindenféléről kérdezetni.
- Megáll mellette egy gépkocsi, és a Kukutyin utcán kereső néni, megkéri, hogy szálljon be melléjük az autóba, úgy mutassa meg, hol van pontosan a keresett utca.

A Az együttérzés különféle fokozatait lehet vizsgálni: az önfeláldozástól a nemtörődömsé-
gig. Az idős emberek, a mozgásukban korlátozottak iránti szociális érzékenységet és a tanult
erkölcsi normákat érdemes megvizsgálni, hívóképek használatával. Koldusok jelenlétének
tényszerű említése, a velük való kapcsolatba kerülés (pénzadás, elutasítás) érinthető téma.

B A szimpátia–ellenszenv kérdésköre merülhet fel beszélgetés szintjén, pozitív–negatív
előítélet (első látásra milyennek tűnik valaki) játszik szerepet, ha bajba kerül egy gyermek,
és segítséget szeretne kérni.

2. Játsszatok csoportokban!

(8–9 perc)

- Válasszatok ki egy olyan illemszabályt, amelyik a csoportotok minden tagja számára fontos!
- Csoportonként valaki foglalja össze a választott illemszabály jellemzőit! A többiek szavak nélkül jelenítsék meg a hallottakat!

A feladathoz alakítsunk ki csoportokat! Ez történhet szimpátiaalapon, kiszámolóval, vagy egyéb játékos formában. Az illemszabály kiválasztásához használják a tankönyv megfelelő leckéjének képeit (tk. 24–25. oldal).

3. Hallgassátok meg *A megféleztett ajándék* című mesét! (73. oldal) Válaszoljatok a következő kérdésekre!

(8–9 perc)

- **A** Mit jelent a következő mesebeli mondás? Jó tett helyébe jót várj.
- Miért küldött ajándékot a királyfi, ha nem kértek tőle a szállásért semmit?
- Kitől mikor lehet szívességet kérni?
- Hogyan lehet kinyilvánítani az egymás iránti szeretetet?
- Befolyásolható-e, hogy ki kit szeressen, vagy ne szeressen?

A A mesefeldolgozás alkalmával a gyerekek otthoni környezete jelentősen befolyásolhat-
ja – eltérő módon – a véleménynyilvánítást, a mások meghallgatására való igényt. Ebben
az esetben a mondás értelmének üzenetéből elindítható egy beszélgetés arról, hogy mi (le-
het) a *jó tett* jelentéstartalma, amiért egy másik *jó* várható. Kinek mi a jó? A *várható* azt jelenti,
hogy elvárt viszonzásra kell számítani? A kritikai gondolkodás fejlesztésére megfelelő alka-
lom, amely során a pedagógus moderátorként segítheti a beszélgetést.

Javasolt mesék: *Az oroszlán és az egér, Adj isten, egészségére!*

A kis kárász című mese megtalálható a mozaWeb digitális tartalmaiban, és elérhető a moza-
Book médiatárában (a videók között) is.

4. Játsszátok el a mesét két csoportban!

(11–12 perc)

- Válasszon ketté az osztály! Mindkét csoport válasszon egy-egy személyt, aki megrendezi az előadást!
- Az önként jelentkezőkből állítsátok össze a szereplőket!
- Az előadás végén mondjátok el, mi tetszett a másik csoport előadásában!
- Milyen érzéseket váltott ki belőletek az előadás?

A gyerekek közösségi, társas viselkedéskultúrájának segítő, elfogadó, irányító jellegű fejlesztésére nyílik lehetőség az ilyen vagy ehhez hasonló közös feladatvégzések esetén.

Jegyzetek:

25. Lakóhelyünk megismerése (tanulmányi séta) Tankönyv: 52–53.

Ráhangelés

A településen tett séta a lakóhely részletesebb megismerését, az itt őrzött értékek tudatosításának lehetőségét hordja magában. A séta megvalósítására és feldolgozására kevés a 45 percnyi idő, de ha összehangoljuk a környezetismeret hasonló témakörével, akkor elegendő időnk lehet, és a tapasztalatok mind a két tantárgy tanítása során felhasználhatóak lesznek.

Az óra témája

Ezen az órán sétálni megyünk, hogy minél többet lássatok és megismerjetek településünkben. Figyeljetek meg mindent alaposan, hogy fel tudjátok idézni, el tudjátok mondani a következő órákon, ha beszélgetünk róla!

Sétáljatok az osztállyal közösen a lakóhelyeteken! Mielőtt elindultok, elevenítések fel, mit tudtok már a településetekről!

- **A** Alakítsatok csoportokat a témaköröknek megfelelően! A séta után minden csoport számoljon be a többieknek a tapasztalatairól!
- **B** Ha ismersz egy különleges történetet a lakóhelyeddel kapcsolatban, meséld el!

Séta közben a csoportok tagjai együtt haladjanak, erősítsék egymást a megfigyelésben.

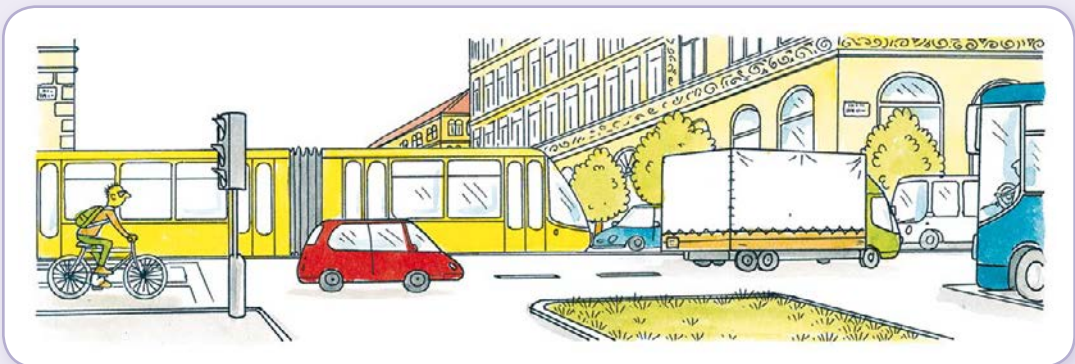
Milyen szabályokat kell betartanunk, amikor az utcán együtt haladunk?

Kire kell figyelniünk a séta során? (a vezető felnőttre, társainkra, önmagunkra)

Mire kell figyelniünk útközben?

- **A** Készüljünk az indulás előtti csoportalkotással a tankönyv témaköreinek megfelelően. Beszéljük meg a csoportokkal a megfigyelési szempontokat a tankönyv alapján.
- **B** A séta során 6-8 percenként álljunk meg, a látottakkal kapcsolatos emlékek felidézésére is.

1. Közlekedés

- Milyen közlekedési eszközöket láttatok útközben?
- Mekkora volt a forgalom? Mennyi ember járt az utcán?
- Mit tapasztaltatok: a közlekedők betartják az általatok ismert szabályokat?

2. Épített környezet

- Milyen intézményeket láttatok, pl. óvodát, mozit, művelődési házat?
- Találkoztatok-e különleges, régi épülettel? Régi vagy új épületből láttatok többet? Emeletes vagy földszintes épület volt több?
- Kikről, milyen híres emberekről neveztek el utcákat a környéken?
- Láttatok-e útközben játszótérrel?

3. Emlékek, emlékhelyek

- Milyen szobrot, emléktáblát vagy emlékművet láttatok?
- Kinek vagy minek állítottak emléket?
- Láttatok-e útközben kápolnát, templomot, temetőt?

A korosztály előzetes ismeretei nem teszik lehetővé, hogy az emlékhelyek többségét maguktól felismerjék, így ennek a csoportnak a munkája a pedagógustól is nagyobb odafigyelést kíván.

Mutassuk meg a tanulók látómezejéből általában kieső emléktáblákat! Ha a gyerekek már tudnak olvasni, olvastassuk el, vagy mi magunk olvassuk fel azok szövegét! Mondjuk el röviden, ki volt, akinek emléket állítottak, és mivel érdemelte ki ezt a megtiszteltetést! Amennyiben a településen emlékház, tájház, múzeum található, és azt sétánk során érintjük, felétlenül el kell mondanunk, hogy ezek az emlékek őrzését biztosító intézmények.

4. Természeti környezet

- Láttatok-e állatokat vagy hallottátok-e a hangjukat a séta során?
- Milyen kerteket, fákat, bokrokat figyeltetek meg?
- Jártatok-e park vagy erdő környékén? Láttatok-e patakot, folyót útközben?

5. Lakóhelyi közösségek

- Hol lehet sportolni a településen? Milyen csapatok, egyesületek működnek ott?

A séta végén a csoportok válasszanak egy szóvivőt, aki beszámol a többieknek a megfigyeléseikről.

Mit kellett megfigyelnetek útközben?

Mit láttatok, mire emlékeztek?

Készítsetek rajzos beszámolót a látottakról! A csoportok beszámolóit tegyétek ki az osztály falára vagy faliújságra!

Jegyzetek:

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3
1. „Iskola-nyitogató...”	14
2. „Csillag Boris tudom a nevedet...”	18
3. „Tükröm, tükröm...”	26
4. „Kicsi vagyok én...”	32
5. „Rólam mesél a kuckóm és a játék mackóm”	37
6. Az én világom (Összefoglalás)	43
7. Családom körében	47
8. Rokon, ismerős vagy barát?	53
9. „Jó napot, jó napot, te szép rozmaringszál...”	59
10. Mesél a szív – érzéseink	65
11. „Még azt mondják, nem illik...”	70
12. „Játsszunk, játsszunk valamit...”	77
13. Társaim – ők és én (Összefoglalás)	83
14. „Virágéknál ég a világ...”	86
15. „Mi van ma, mi van ma?...”	91
16. „Egyszer volt, hol nem volt, egy icipici házikó...”	96
17. „Ábécédé, rajtam kezdé...”	101
18. „Bé, bé, bé, iskolába menjünk bé!...”	106
19. „Munka után édes a pihenés”	111
20. „Ünnepelni jöttünk...”	116
21. Közvetlen közösségeim (Összefoglalás)	121
22. „Ez a kis ház a mi házunk...”	124
23. „A jó szomszéd jobb, mint egy távoli rokon”	129
24. „Így kell járni, úgy kell járni...”	134
25. Lakóhelyünk megismerése (tanulmányi séta)	139
26. „Ahány ház, annyi szokás”	142
27. Tágabb közösségeim (Összefoglalás)	147
28. „Bújj, bújj, zöld ág...”	152
29. „Ha én cica volnék...”	158
30. „Erdőt, mezőt járom én...”	163
31. „Volt egyszer egy kicsi törpe...”	168
32. A képzelet határai	173
33. A jó és a rossz	178
34. Miről tanultál ebben az évben?	183
Tanmenet	187